

prikazi

**Nenad Cambi, ANTIKA,
Povijest umjetnosti u Hrvatskoj, knjiga druga,
Naklada Ljevak, uza suradnju Instituta za povijest umjetnosti,
Zagreb 2002., 400 str.**

Profesor na Filozofskom fakultetu u Zadru akademik Nenad Cambi autor je prve, cjelovite sinteze o antici u Hrvatskoj, u prestižnoj i izvrsno opremljenoj biblioteci *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, čiji je stručni nositelj zagrebački Institut za povijest umjetnosti. Cambi, kao vodeći hrvatski stručnjak za atničku umjetnost, uspješno je obuhvatio u zaokruženoj sintezi sve antičke sastavnice, od likovnih predodžaba i skulpture do arhitekture, urbanizma i umjetničkoga obrta, u rasponu od dvanaest stoljeća (6. st. pr. Kr. do 6. st. po. Kr.). Knjiga sadržava tri poglavlja: Grčka civilizacija (str. 9-47), Rimska civilizacija (49-204) i Kasnoantička i starokršćanska civilizacija (205-310). Iza njih slijedi kronološka tablica, sažetak na engleskom jeziku (319-355), bibliografija, pojmovnik, kazalo pojmova i stvari, te kazalo osobnih imena, naroda, plemena i zemljopisnog nazivlja. Knjiga je odlično opremljena i dizajnirana, s 1392 bilješke, oko 500 crteža i 230 fotografija. Kako sam autor navodi na kraju knjige, rukopis je završen 1998. god., tako da su izostali širi prikazi recentnih nalaza i otkrića iz razdoblja od 1998. do 2002. god., ponajprije iz područja Narone, Salone, Nezakcija, Aserije i Nina. O njima pisac daje kratke sumarne informacije. Ipak, najnovija otkrića iz Narone mogu se pronaći u netom objavljenom Zborniku HAD-a, vol. 22, 2003. *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve*. U *Bilješci* na kraju pisac spominje i nalaz brončana kipa iz 1998. god., sada već čuvena **Apoksiomena** iz Maloga Lošinja. Kip prikazuje nagoga mladića, za kojega auktor tvrdi da je nedvojbeno bolja replika od kipa iz Efeza, koji se čuva u muzeju Kunsthistorisches Museum u Beču. Premda se zna za šest kopija Lizipovih skulptura Apoksiomena, lošinjski nalaz ima veliku umjetničku vrijednost.

U prvom redu treba naglasiti da je Cambijeva knjiga pisana kao dio projekta *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, što znači da je auktor ponajviše vodio računa o povijesno-umjetničkim antičkim komponentama u Hrvatskoj.

Kako u uvodu Cambi ističe, civilizacija se iz Grčke širila i na zapadne negrčke narode, pa i na Hrvatsku, koja je bila rubni, ali integralni dio antičkoga svijeta. Stoga je prvo poglavlje posvećeno grčkoj kolonizaciji, arhajskom dobu i kasnoklasičnom dobu i helenizmu, što je bila prva povijesna poveznica egejskih i jadranskih područja. Među najstarijim keramičkim nalazima jesu pikside, vaze i oinohe iz arheoloških muzeja u Splitu i Puli, te primjerci kamene plastike iz Nezakcija (6. st. pr. Kr.). U helenističkom kontekstu značajno mjesto pripada i Ošanićima kod Stoca (zemljovid str. 10 i tlocrt Ošanića s fotografijom str. 27). Razvidno je da su Grci donijeli na Jadran i u zaleđe prve elemente planske izgradnje. U skulpturalnim ostvarajima helenističkoga razdoblja prikazani su nalazi iz Visa, Trogira, Salone i Narone. Od primjeraka novca vrijedi izdvojiti one ilirskoga kralja Baleja, čiji su se primjerci znali pronaći i u Hercegovini. Možemo tome nizu pridodati i brojne keramičke i numizmatičke nalaze helenističke provenijencije s lokaliteta Mala gradina u Čapljini (Patsch, WMBH, 1912.), koja je očigledno bila jedna karika na potezu Narona - Ošanići.

Rimskom razdoblju antičke civilizacije u Hrvatskoj posvećeno je najviše stranica. Rimska gradogradnja prikazana je na primjerima Jadera, Parenčija, Argirunta, Pole, Narone, Salone, Epidaura, Ekvuma, Nezakcija, Enone, Kurika, Arbe, Aserije, Varvarije, Siscije, Murse i Cibala. U dijelu o arhitekturi Cambi opisuje najvećma sakralne građevine: hramove u Poli, Saloni, Jaderu i drugdje, te teatre u Saloni, Poli i Isi. Detaljno su prikazani načini gradnje i tlocrti Dioklecijanove palače, gospodarske zgrade na Brijunima, te Mogorjela kod Čapljine. Za nj auctor piše da je u početku to bila ranocarska rustična građevina, pa utvrđeni kompleks, nalik na Dioklecijanovu palaču, te kasnoantički kastrum s dvojnima crkvama i baptiserijem iz 6. st., a na kraju kao fortifikacijski punkt u obrani doline rijeke Neretve (str. 83). Ipak, o razvojnim fazama Mogorjela još ima neriješenih pitanja (o čemu su pisali Bojanovski, Zaninović, Duval, Wilkes i dr.). Možda će mogorjelskoj zagonetki pomoći proučavanje Patschove ostavštine koja se nalazi u Münchenu, u kojoj se nalazi njegov terenski dnevnik o istraživanju Mogorjela početkom 20. st. Cambijeve raščlambe rimske skulpture detaljne su i autoritativne, s opisima stilova, razdoblja, radionica, materijala i tipologije. Svoje mjesto dobila je i domaća plastika kulturnoga karaktera, među kojima nalazimo Silvanove reljefe, reljefe nimfa i drugih bogova i božanstava. Majstor Maksimin potpisao je svoj rad: Dijanin reljef od vapnenca, koji je pronađen u Prološcu kod Imotskoga. Spomenimo da je isti majstor isklesao nadgrobni spomenik djevojke Lupe, pronađen u Grudama, sada u Muzeju Hercegovina u Mostaru. Portreti

severskoga razdoblja: djevojke s frizurom poput krišaka dinje (Arheološki muzej Zagreb) i mlade žene, možda princeze Plautile (Arheološki muzej Zagreb), pripadaju u sam vrh portretne umjetnosti. Od carskih kipova i portreta izdvajamo Augustov portret od mramora iz Osora, Vespazijanov i Livijin portret iz Narone, Trajanovu bistu iz Salone, kip posthumnoga Augusta i Tiberijev kip u togi iz Enone. Zanimljiva je Cambijeva procjena skupine kipova iz Nina i one novopronađene iz Narone. "Uspoređujući odavno poznate carske kipove iz Nina s ovima iz Narone čini se da je ninska skupina ne samo znatno bolje očuvana, nego brojnija i umjetnički vrsnija." Možda prestroga usporedbena procjena ako se ima u vidu da su naronski kipovi dosta oštećeni, da mnogima nedostaju glave i da su još u fazi restauracije.

Nadgrobnna skulptura prikazana je preko stela i sarkofaga. Upravo su nadgrobnne stele, posebice one vojničke, brojni nalazi i na području Hercegovine. Tu je vidljiva veza i utjecaj radionica iz Salone i Tilurija, na one u Bigesti i Diluntumu (područje Ljubuškoga, Čapljine, Mostara i Stoca). Poseban tip pokazuju stele s prikazima vrata, često zvanih i Porta inferi (Vrata podzemlja), pronađenih u Saloni, Tiluriju i Aseriji, ali i u Ljubuškom. Prema Cambiju takvi spomenici (str. 150-151) pokazuju arhitektonsku derivaciju spomenika i nemaju simboličnu funkciju. Ipak, o njima još postoje dvojbe među arheolozima. Slično je i s figurama, bilo pojedinačnima bilo u paru, na nadgrobnim spomenicima, za koje su stariji istraživači tvrdili da se radi o bogu Atisu ili o funebralnim Erotima. Pisac ih poistovjećuje s pastirima u orijentalnoj odjeći, ali ipak navodi da se radi o još nedovoljno objašnjenju ikonografiji. Šteta što među temom *Mozaik i slikarstvo* (182-194) nema spomena ili prikaza čuvenih stolačkih mozaika, sada u Zemaljskom muzeju BiH u Sarajevu.

Kasnoantičko razdoblje, u kojemu opet kršćanstvo ima dominantnu ulogu, obrađeno je opsežno i detaljno. Na stranicama toga poglavlja pratimo episkopalni kompleks iz Salone, te brojne starokršćanske bazilike od Salone, Cresa, Mljeta i Brača do Hvara, Poreča i Imotskoga. Među prikazima crkvene plastike svoje mjesto zacijelo bi mogli pronaći i ostaci hercegovačkih bazilika od Žitomislića, Cima i Potoka do Klobuka i Rešetarice kod Livna. To bi, istina, prelazilo opseg ove knjige. Ipak, pisac se ponovo vraća u Hercegovinu kada govori o kraju antičkoga razdoblja i kada se, zbog narasle opasnosti, život premješta na utvrđena uzvišenja. Među njima nalaze se tlocrti kasnoantičkih tvrđava u Blagaju kod Mostara, Košturu kod Stoca i u Stocu (str. 250-251).

Premda je okosnica građe knjige na području Hrvatske, Cambi se povremeno osvrtao i na antičko razdoblje u Bosni i Hercegovini. U

1.- 2. st. Uz prvoklasne mramorne kipove rimske carske dinastijske skulpture (Augusta, Tiberija, Klaudija, Vespazijana, Livije i dr.), njih 15, pronađeni su i natpisi, tako da su razbacani kipovi, koje je oborila revna ruka kakva mladokršćanina, pružili autentičan prizor izgubljena bljeska moćnoga Carstva s božanskim Augustom na vrhu. Auktorova je pretpostavka da je u naronskome Augusteju možda bilo i preko 20 kipova. Marinov rad, popraćen obiljem fotografija i crteža, zacijelo će pomno biti iščitavan u stručnim krugovima i listan u radoznalim rukama.

U radu **Z. Rudeža, M. Oreba, N. Bobanovića i S. Kovačića**, *Muzej Narona - arheološki park sa središnjom građevinom. Sažet prikaz programa za raspis arhitektonsko-urbanističkoga natječaja* (str. 51-65), autori prezentiraju urbanističke propozicije za rješenje Muzeja Narona, u kojemu je predviđen arheološki park sa središnjom građevinom - muzejom s popratnim sadržajima in situ. Na žalost, radovi oko izgradnje čitava kompleksa, nakon odabira rješenja, začudno kasne.

I. Donelli, *Neka zapažanja tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova na skulpturama iz Augusteuma Narone* (str. 67-73), zanimljiv je poradi pristupa čišćenju i konzervaciji skupine mramornih kipova iz Augusteja u Naroni. Splitski konzervatorski tim, na čelu s Donellijem, odlučio se za uporabu pjeskarnika, kojom se skulpture najmanje oštećuju, a pritom se zadržava stara patina. Treba naglasiti da je restauracija i konzervacija takve skupine kipova dugotrajan, skup i zahtjevan posao, koji Splitski muzej obavlja iznimno brzo i uspješno.

Znatna pomnija posvećena je obradi tzv. sitnoga arheološkoga materijala iz Narone: jantara, gema, koštanih i metalnih predmeta, te novca. O tome govori šest radova: **J. Mardešić**, *Jantar iz Narone* (str. 75-83), **Z. Buljević**, *Naronitansko staklo* (str. 85-117), **S. Ivčević**, *Antički koštani predmeti iz Narone* (str. 119-128), **S. Ivčević**, *Antički metalni predmeti iz Narone* (str. 119-167), **B. Nardelli**, *Sulle gemme da Narona nel Museo archeologico di Spalato /Geme iz Narone u Arheološkome muzeju u Splitu/* (str. 169-181), **M. Bonačić Mandinić**, *Pecunia Naronitana* (str. 183-197). U Naroni je pronađeno 9 jantarnih predmeta (aplike i prstenje), što je znatno manje nego u Saloni. Od staklenih naronskih artefakata, koje je opisala Z. Buljević, a koji se čuvaju u Arheološkom muzeju Split i u Arheološkoj zbirci Vidi, među 68 primjeraka najviše je balzamarija. S. Ivčević obradila je 16 koštanih predmeta, uglavnom svakodnevna pribora rabljena u kućanstvu, te 67 metalnih predmeta: fibula, pinceta, spatula, naušnica, igala, ključeva i sl. Članak je popraćen nizom dobrih fotografija u boji. Naronske geme, koje se čuvaju u gliptičkoj zbirci Arheološkoga muzeja Split, raznovrsne su, kako materijalima tako i motivima. Zastupljeni